

Magnus Olsen

JØRN SANDNES

Biografi på Høytidsdagen 26. februar 1979

I 1978 var det hundre år siden Magnus Olsen ble født, den store norrøn-filolog, navneforsker og runolog. Ja, jeg tror vi kan si, den *siste* store på dette meget omfattende feltet. Han hadde lært av P. A. Munch, Oluf Rygh og Sophus Bugge, og han tok opp arven etter kjempene Munch og Bugge. Ingen har akslet kappen etter ham. Den var mange nummer for stor for dem som prøvde. Ikke vil vel noen gjøre det i framtida heller. Spennvidden og helheten på hans område er nok gått tapt under våre dagers spesialisering. Men når Magnus Olsen kunne bli vårt århundres navn i elitetrioen Munch, Bugge, Olsen, skyldtes det selvsagt ikke minst hans lysende begavelse og store arbeidskraft. Han skaffet seg solide og omfattende kunnskaper gjennom systematisk utdanning og lesning. Det er som kjent slike kunnskaper og trening i å koble dem sammen på en fruktbar måte som er det viktigste grunnlag for det vi kaller originalitet i tenkningen. Men dette var før tanken kom opp om at skolegang og kunnskapstilegnelse er skadelig og at studenter skal starte med kritisk tenkning i fag de ikke kjenner.

Magnus Bernhard Olsen var født 28. november 1878 i Arendal, der hans far var kjøpmann. Han begynte å lese hebraisk alt i middelskolen. I gymnastida samlet interessene seg mer og mer om de gamle germanske språk. Magnus Olsen kom til Christiania for å studere filologi etter artium i 1896. Han tok eksamen med innstilling i 1903, med faggruppene latin-gresk og tysk-norsk. Alt året før var han blitt Sophus Bugges assistent. Dette fikk avgjørende betydning for ham. Den geniale Sophus Bugge, som døde i 1907, var på denne tida en olding av ytre, bl.a. var hans syn så svakt at han måtte bruke Magnus Olsen til å *se*. Men hans ånd var stadig ungdommelig. Sin iderikdom og skapende kraft beholdt han nesten til det siste. Magnus Olsen ble bl.a. Bugges medarbeider ved utgivelsen av verket «Norges indskrifter med de ældre Runer». Det åndelige slektskap med Sophus Bugge er da også meget tydelig hos Magnus Olsen. Vi ser det i iderikdommen, sansen for store sammenhenger, viljen til ikke å bli stående ved detaljene, men bruke disse som nøkler til helheten, til å forstå samfunnsliv og *miljø*. Miljø er et ord som Magnus Olsen stadig bruker.

Magnus Olsen er nok likevel noe mer nøktern enn Sophus Bugge, framfor alt som navneforsker. Her hadde han også gått i lære hos en forsker av en annen støpning, den nøkterne, nesten datamaskinaktig arbeidende Oluf Rygh. Likevel har enkelte i ettertida kritisert Magnus

Olsen for å være for romantisk som navneforsker, for mye opptatt av stedsnavn som minner om hedensk kultus og allmenne kulturforhold, på bekostning av de mer prosaiske sider ved navneforrådet, bl.a. det økonomiske, sosiale og samfunnsmessige som kan leses ut av de millioner yngre stedsnavn i landet vårt. Det er da også riktig nok at Magnus Olsen som stedsnavnforsker hadde *sin* orientering. Den markerte han alt som 27-åring, med artikkelen om «Det gamle norske ønavnet *Njarðarlog*» i 1905. Ut av en rekke gamle navn fra Tysnesøya i Hordaland, navn som *Njarðarlog*, Tysnes, Vevatn, Godøy og Hovland, leser han ikke bare gude- og navn som *Njarðr* og *Týr*, betegnelser for helligdommer som *vé* og *Hof*, men han drar også slutninger om førkristen administrativ inndeling, «Njords lovområde» og om et sentrum for Njord-dyrking på nordsida av øya. Han trekker inn Ptolemeus' omtale av den germanske folkestamme *harudes*, som i folkevandringstida trolig har sendt en utløper til Vestlandet, *hqrðar*; og disse igjen har gitt navn til *Hordaland*. Enda stanser han ikke opp. Trådene knyttes videre, til Tacitus' skildring fra omkring år 100 av de sju germanske folkestammene langt nord som dyrket *Nerthus*, dvs. Moder Jord, på ei øy i oseanet. I og med at gudenavnet *Njarðr* språklig helt ut svarer til latin *Nerthus*, mener Magnus Olsen at vi i de gamle navn på Tysnesøya trolig har «minder om den samme Nerthus-kultus som den, vi udførlig finder beskrevet hos Tacitus». Ja, Magnus Olsen våger seg enda et skritt videre. Han peker på at en viktig seremoni i dyrkingen av Nerthus, slik Tacitus skildrer den, er nedsenkingen av gudinnen i et ensomt liggende hellig vatn (*secretus lacus*). Sannsynligvis lar dette seg også påvise på Tysnesøya, i *Vévatn*, «det hellige vatnet». Slik faller brikke etter brikke på plass, til et fantasieggende bilde av Tysnesøya som et eldgammelt sentrum for Njordkultus, kanskje felles for hele Hordaland.

Den linjen Magnus Olsen trakk opp i dette ungdomsverket, har han ført videre i flere større arbeider, som prisavhandlingen «Hedenske kultminder i norske stedsnavn. I.» fra 1914. «Stedsnavn og gudeminder i Land» (1929) og ikke minst den populært utformede «Ættegård og helligdom», en forelesningsserie fra 1926. Denne boka, der Magnus Olsen skritt for skritt går bakover i tid gjennom navnematerialet, gir nok det klareste og mest representative uttrykk for hans arbeidsmåte og metode. Boka er nylig kommet i nytt opplag og kan trygt anbefales for dem som vil stifte bekjentskap med navneforskeren Magnus Olsen.

Men kritikken mot Magnus Olsen for ensidig å ha kretset om gudeminder og eldgammel kultur som navneforsker, er bare delvis treffende. Han har bl.a. også gitt ut to bind av storverket «Norske Gaardnavne», for Rogaland og Hordaland. Disse to preges ikke minst av hans grundighet og akribi i arbeidet med det språklige, også med de moderne dialektformene. Han har også gitt ut den populærvitenskapelige lille «Hvad våre stedsnavn lærer oss» (1934) og bindet om «Stedsnavn» av samleverket «Nordisk Kultur». Her skrev han selv om Norges navn og gir bl.a. en dypt forstått og lyrisk framført skildring av den sentrale stilling *elvne* har i den eldste navngiving i landet vårt.

Som *runolog* leverte Magnus Olsen bl.a. flere artikler til vårt Selskabs skrifter, den første så tidlig som i 1908. Den handlet om «Runerne paa et nyfundet Bryne fra Strøm paa Hitteren». Her leste han bl.a. den kjente linjen «*Wate hali hino horna*», oversatt «Måtte hornet væte denne steinen!» Karakteristisk for Magnus Olsen er det at han oppfatter dette som en magisk eller rituell «overgydelse» av brynet fra et drikkehorn for å gi det guddommelig kraft til å kvesse våpen, mens seinere forskning har sett det mer prosaisk: Hornet ble brukt som vassbeholder eller brynestokk av slåttekaren når han skulle bryne ljåen.¹ Resten av innskriften er mer usikker, både å lese og tolke, så dette skal jeg ikke gå videre inn på. Men Magnus Olsen viser også her en utpreget vilje til å søke ut over det rent filologiske, til «miljøet» bak ordene. Og han er meget orientert mot kultisk-magiske sammenhenger.

Aller klarest kommer dette kanskje fram i drøftingen av innskriften på Eggja-steinen fra Sogndal. Dette er nok Magnus Olsens mest kjente bedrift som runeforsker. Innskriften er kanskje fra omkring år 700, ca. hundre år yngre enn Straumbrynet. Slik Magnus Olsen leste den i 1917, samme året som funnet ble gjort, og tolket den i 1919, var den en sensasjon, både språklig og innholdsmessig. Her spiller Magnus Olsen med fullt orkester. Et parti av den vanskelige innskriften leser han slik: «*ni s solu sot uk ni sAkse stAin skorin*» dvs. «ikke er av sol søkt (truffet) og ikke med kniv steinen skåret». Han ser det i sammenheng med Edda-diktens forestillinger om runenes magiske kraft og hvordan denne skulle sikres gjennom bestemte ritualer. Og slik går han videre i tolkningen av denne lange, gåtefulle innskriften. Hans lesninger og tolkningsforsøk har riktignok vært mye omdiskutert og er til dels vesentlig revidert.

Men like sensasjonelt var kanskje det rent språklige. Med Sheteligs arkeologiske datering av Eggja-steinen til ca. 700 ble grensen for fullt utviklet, «moderne» norrønt språk, med gjennomført synkope, flyttet flere generasjoner bakover i tida. En annen sak er at dateringen av Eggja-steinen *seinere* er trukket i tvil. Fra ca. 650 til utpå 800-tallet har vært foreslått.

Som *runolog* har Magnus Olsen ellers lest og tolket et utall av innskrifter, alltid med den samme fantasirikdom og fordypelse i miljøet. De som vil bruke hans gjengivelser av runeinnskrifter som historisk kildemateriale, må likevel være forsiktige. De må være klar over at de får runene formidlet gjennom et dikterisk temperament.

Også innenfor norrøn filologi og religionshistorie har Magnus Olsen gjort en meget stor innsats som forsker. Ja, mange vil vel si at dette var hans hovedområder. Det er i alle fall klart at han for en stor del har brukt også stedsnavna først og fremst til å kaste lys over religionshistoriske spørsmål. Atter blir vi slått av iderikdommen, dristigheten og de store

¹ Det var tyske forskere som først gjorde Magnus Olsen oppmerksom på denne, ganske sikkert riktigere, tolkningen. Han har akseptert den i utgaven av «Norges Innskrifter med de ældre Runer».

kunnskapene, om nå Magnus Olsen drøfter eddakvad, skaldekvad, saga-steder, runetekster eller navn.

Et av hans mest perspektivrike og – også internasjonalt – mest kjente arbeider er «Valhall med de mange dører», opprinnelig holdt som foredrag i Videnskaps-Akademiet i Oslo i 1931, seinere også framført i Roma:

«Fimm hundruð dura
ok um fjórum tögum
svá hygg ek á Valhöllu vera;
átta hundruð einherja
ganga senn ór einum durum»

står det i *Grimnismál* strofe 23. I en framstilling som river leseren med seg, søker nå Magnus Olsen etter forbildet for dette norrøne Valhall med de 540 (dvs. 640) dørene, der åtte «hundre» krigere kan gå samtidig ut gjennom hver enkelt. (Hundre står her overalt for storhundre, dvs. 120). Og han finner forbildet i det flaviske amfiteater i Roma, Colosseum, med sin elliptiske form og med sine utallige dører. Herfra har trolig nord-germanske krigere mot slutten av keisertida hentet synsinntrykkene som er bakgrunnen for forestillingen om Valhall med de hundrevis av dører. Her har de stått som trollbundet og fulgt gladiatorer og tilskuere som strømmet inn og ut av dette kjempemessige byggverket.

På samme måte vil alltid leseren følge Magnus Olsen i hans skarpsindige studier, ofte dristig gjennom tid og rom som her. Det gjelder selvsagt å ikke la seg fange helt. Motforestillinger og kritikk bør en ta med på veien. En må huske at det ofte snarere er tale om interessante *muligheter* enn om sikre realiteter.

Som en siste prøve på Magnus Olsens forskning vil jeg ta med hans drøfting i «Ættegård og helligdom» av navna på noen av de gamle fylkes-sentra i Trøndelag og se på de religionshistoriske konklusjoner han trekker av dette. Magnus Olsen trekker fram det forhold at tre av de fire gamle inntrøndske fylkene har som sentrum og middelaldersk kirkested en gård med navn *-haug*: Sakshaug på Inderøy, Alstahaug i Skogn og Haug i Verdal. De fleste ville vel ikke se noe merkelig i dette. Men Magnus Olsen peker på at det ellers slett ikke er mange gamle gårdsnavn på *-haug* i Trøndelag. Han minner oss om de gamle og sentrale navn *Fylkishaugr* på Østlandet. Og hva slags navn er nå Sakshaug og Alstahaug? Jo, Sakshaug er en noe forvansket form for gno. *Sqrshaugr*, bevart i den ekte bygdeuttalen *sös'sau*. Alstahaug er også blitt forvrengt i skrift. Ekte bygdeuttale her er *ær'sau*, som peker mot det gno. *Alvishaugr* eller *Qlvishaugr*. I begge navn må førsteleddet være et gammelt mannsnavn, henholdsvis *Sqrr* og *Qlvir*. Det siste er kjent fra gno. tid, bl.a. som navn på høvdingen på Egge ved år 1000. I urnordisk må det ha hatt formen **Ala-wihaR* 'den full-hellige'. Noe mannsnavn *Sqrr* er ikke kjent fra gno. Men formen svarer helt til gotisk *Sarus*, navnet på en av krigerne som drepte kong *Ermanarik*, slik Jordanes forteller. Navnet betyr trolig 'den brynjekledde'.

Også her fører trådene utover i Europa, langt bakover i tid. Magnus Olsen kommer til slutt fram til at *Qlvir* og *Sqrr* trolig har vært hedenske gudekonger, som så er gravlagt i storhaugen i sentrum av fylket. Alvshaugen i Skogn ruver den dag like ved kirken. Magnus Olsen mener her å ha funnet «det karakteristiske for de trøndske religiøse og politiske sammenslutninger. Fylkets midtpunkt var kongshaugen – Qlves og Sqrs og andres – gravhaug, hvor den offentlige kultus fant sted i forbindelse med fylkesting. Her står vi like overfor noget ram-hedensk, noget primitivt, som bunner i et eldgammelt syn på landets, rikets trivsel som en utstrømning av gudekraften der har sitt sæte i kongens person.» Og på det hedenske kultsted ble seinere den kristne kirken reist.

De spredte glimt jeg har gitt fra Magnus Olsens produksjon, har forhåpentlig formidlet et visst inntrykk av hans særpregede forskerpersonlighet. Og eksemplene er bare dråper i det havet som Magnus Olsens vitenskapelige produksjon utgjør. Bare *fortegnelsen* over hans skrifter (ca. 400 nr.) fyller ca. 35 boksider. Foruten de større arbeider jeg alt har omtalt, vil jeg nevne bøkene «Stedsnavnestudier» fra 1912, «Norrøne studier» 1938 og utgivelsen av «Norges innskrifter med de yngre runer», som ble fullført med bind 5 i 1960. Nevnes må også at han startet tidsskriftet «Maal og Minne» i 1909 og redigerte dette i 40 år. Han var ellers medredaktør i en rekke nordiske tidsskrifter, som *Acta philologica Scandinavica*, *Arkiv för nordisk filologi*, *Namn och Bygd*.

Magnus Olsen hadde vide europeiske kontakter, ikke minst i Danmark og Tyskland, der han hadde hatt studieopphold. Karakteristisk er det også at han lærte seg islandsk på en islandsk prestegård og finsk på en gård i Finland. Han var æresdoktor ved universitetene i København, Lund, Paris og Reykjavik. Ved Universitetet i Oslo var han professor i 41 år, en klar, dyktig og avholdt foreleser. Men først og fremst var han forskeren, som foretrakk å leve tilbaketrukket. Ugjerne lot han seg avspore gjennom tillitsverv og andre gjøremål. Det er karakteristisk at han alltid hadde avslått å bli dekanus, inntil krigen kom, med usikkerhet og fare for universitetet. Da tok han på seg vervet. Magnus Olsen døde i 1963.

Om Sophus Bugge sa Magnus Olsen at han hadde *mot til å ta feil*. Det samme gjaldt i like høy grad Magnus Olsen. Selv når han tar feil, slår han opp en fargesprakende idéportal, som åpner for videre forskning.